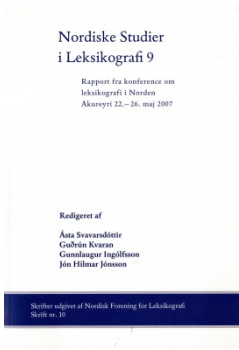

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Konventionaliserede forbindelser med danske retningsadverbier - Leksikografisk repræsentation og funktion	
Forfatter:	Henrik Hovmark	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 9, 2008, s. 229-242 Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, Akureyri 22.-26. maj 2007	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

HENRIK HOVMARK

Konventionaliserede forbindelser med danske retningsadverbier

Leksikografisk repræsentation og funktion¹

Conventionalized expressions: lexicographic representation and function. The semantics of Danish directional adverbs (DDA) (for instance *op* 'up', *ned* 'down', *ud* 'out', *ind* 'in') are closely connected to the semantics of other words, primarily verbs and prepositions (VB + DDA + PP). In this article, I explore the specific representation of conventionalized expressions with DDA, i.e. expressions which encode specific conceptualizations and semantic patterns, but which are not idiomatic or fixed. The representational solutions in two major monolingual Danish dictionaries, The Danish Dictionary and The Dictionary of the Insular Dialects, are described. Special attention is given to the possible lexicographic use potential of conventionalized expressions as linguistic items highly suitable for conveying information about semantic fields and typical use situations.

1. Indledning

Danske retningsadverbier (RA) (*op/ned/ud/ind/hen/over/om/hjem/tilbage/..*) forekommer i tre typer: en dynamisk, en statisk og en processuel:

(1) dynamisk:	<i>ud/-Ø</i>	(<i>han kørte <u>ud</u> til lufthavnen</i>)
(2) statisk:	<i>ud/-e</i>	(<i>mappen ligger <u>ude</u> på bordet</i>)
(3) processuel:	<i>ud/-ad/-efter</i>	(<i>vandet løb <u>udad</u> mod gaden</i>)

Og de kan i lighed med præpositioner betegnes som meget kontekstafhængige ord. Deres præcise betydning opstår i høj grad i et samspil med andre ord eller leksikalske enheder. RA indgår fx i skabelonen VB + RA + PP (fx *hun løb over til bageren* eller *kufferten stod nede på gulvet*) og udgør et vigtigt element i sprogbrugens beskrivelse af hvilke rumlige karakteristika der gør sig gældende i forholdet mellem to størrelser, nogen eller noget, i dansk. Med udgangspunkt i kognitiv lingvistik kan et sådant forhold beskrives som konceptualiseringen af relationen

¹ Denne artikel bygger på min ph.d.-afhandling: *Danske retningsadverbier og rumlig orientering* (Hovmark 2007). Afhandlingen er udarbejdet ved Ømålsordbogen, Afdeling for Dialektforskning, og rummer et leksikografisk tillæg, der dannede udgangspunkt for mit foredrag ved NFL-konferencen i Akureyri 2007. Denne artikel er en let tilpasset version af dette tillæg.

(Path) mellem en Figur (fx *hun* eller *kufferten*) og en Grund (fx *bageren* eller *gulvet*) (jf. Talmy 2000).

Betydningen og brugen af de tre typer af RA er fx knyttet til bestemte typer af VB. Fx kan modalverber ikke kombineres med statiske RA (fx *jeg skal op til Island* vs. **jeg skal oppe til Island*). Til gengæld kan den statiske type, i modsætning til den dynamiske og den processuelle type, forekomme som frit lokativ i sætninger hvor prædikatet både angiver en overgang (fx *hun gik ind i butikken henne i Nørregade*), en tilstand (fx *hun stod ude i haven*) og en aktivitet (fx *hun løb rundt ude i haven*) (jf. Harder et al. 1996:187).

RA indgår altså på den ene side i en række semantiske og syntaktiske forbindelser med VB og PP som kan beskrives nøjere. På den anden side er der ikke tale om egentlige faste forbindelser (selvom disse også forekommer i rigt mål). Hvordan kan eller skal RA i den slags forekomster behandles leksikografisk? Ordbøger, i hvert fald i deres klassiske papirudgave, arbejder normalt kun med to indgange: 1) lemma (i de allerfleste tilfælde et enkelt ord) og 2) sublemma (fast, ofte idiomatiseret forbindelse). De omtalte forbindelser med RA falder ofte et sted midt mellem. Hvornår skal de pågældende forbindelser – eller mønstre – oprettes som sublemma? I hvor høj grad er man nødt til at beskrive betydningerne under alle relevante elementer (fx *komme ud til NGN/NGT* under både VB *komme*, RA *ud* og P *til*)? I hvor høj grad og hvordan kan/skal der henvises mellem artikler (betydninger eller sublemmaer) i disse tilfælde (jf. Viehweger 1989:890)?

Jeg vil i det følgende afsnit kigge nærmere på den leksikografiske repræsentation af konventionaliserede forbindelser som *ud til fyret* eller *ned til stranden*. En konventionaliseret forbindelse vil være en kombination som ikke kun er frekvent, men som også er typisk, dvs. etableret som genkendelig og mundret. I mere tekniske termer kan man sige at den skal være “indlejret” (*entrenched*), og at både type- og token-frekvens spiller en rolle (jf. Croft & Cruse 2004:309). Konventionaliserede forbindelser som fx *ud til fyret* eller *ned til stranden* kan analyseres som repræsentative for en bestemt konceptualisering af forholdet mellem en rumlig formation og et (basalt) billedskema. Når en dansk sprogbruger skal angive relationen til en strand, vil han eller hun ofte vælge at sige *ned til stranden*. Der er imidlertid ikke tale om en idiomatiseret fast forbindelse, for valget vil altid være situationsbestemt, og afhængigt af situationen kan sprogbrugeren også vælge at sige fx *ud til stranden* eller *ind til stranden*.

Brugen af de forskellige RA er knyttet til bestemte situationstyper, dvs. til bestemte typer konceptualiseringer af rumlige ytringssituationer. Fx bruges *ud* særdeles hyppigt ved en rumlig situationstype der kan beskrives som ‘bevægelse mellem rum’ (fx *ud af stuen*, *ud i køkkenet*, *ud i gården*), dvs. hvor der overskrides en grænse mellem noget lukket til noget åbent i bevægelsen fra ét sted til et andet. De konventionaliserede forbindelser med RA der konceptualiserer ‘bevægelse mellem rum’, kan siges også samtidig at ekspliciterer de typiske rumlige ytrings-

situationer som den konceptuelle skematisering af 'bevægelse mellem rum' er knyttet til. Forbindelserne *ud af stuen*, *ud i køkkenet* og *ud i gården* kan siges ikke kun at konceptualisere 'rum' på det meget abstrakte plan ('BEHOLDER', 'LUKKET'-'ÅBEN'), men også de mere konkrete socio-kulturelt indlejrede situationstyper og ytringssituationer som den meget abstrakte konceptualisering er knyttet til (konkrete 'boliger', 'opholdssteder', 'pladser', 'indhegninger' som fx *stuer*, *køkkener* og *gårde*).

Jeg vil i det følgende prøve at se på de konventionaliserede forbindelser med RA i leksikografien, ikke kun som et problem, men også som en resurse: Hvad kan den slags forbindelser bruges til? Jeg vil tage udgangspunkt i eksempler hentet primært fra *Ømålsordbogen* (ØMO) og *Den Danske Ordbog* (DDO), dvs. store beskrivende videnskabelige ordbøger. Jeg vil begrænse mig til repræsentationen af RA i konkret rumlig betydning. Jeg vil altså ikke komme ind på den leksikografiske behandling af relationen mellem konkret rumlig betydning og de forskellige overførte betydninger (fx tid eller hierarki). Jeg vil til gengæld særligt interessere mig for hvordan en leksikografisk repræsentation kan tydeliggøre og udnytte den sammenhæng mellem abstrakte billedskemaer og typiske ytringssituationer som kan siges at komme til udtryk i de konventionaliserede forbindelser med RA.

2. Leksikografisk repræsentation af konventionaliserede, ikke-faste forbindelser

Viehweger (1989) nævner at ensproglige ordbøger traditionelt har underbelyst de semantiske relationer mellem leksikalske enheder som ikke kan siges at være faste forbindelser (og derfor oprettet som sublemma) – eller at de har behandlet dem usystematisk.

Angaben zum Kombinierbarkeit von Wortschatzelementen sind demgegenüber unterrepräsentiert und beschränken sich in der Mehrzahl der Fälle auf die Aufzählung mehr oder minder aussagekräftiger Beispiele oder Beispielgruppen bzw. authentischer Belege; durch sie sollen charakteristische Verwendungsweisen des jeweiligen Wortschatzelements deutlich gemacht werden. (Viehweger 1989:889)

Det er det der fx kan ses i artiklen *ud* fra en af de nyeste udgaver af *Nudansk Ordbog* (2001). Her følges en betydningsdefinition af syv mere eller mindre typiske brugseksempler. Den meget generelle definition svarer nogenlunde til en basal billedskemabetydning, nemlig billedskemaet BEHOLDER, dvs. konceptualiseringen af et inklusivt lukke og et omgivende større område – samt tilstedeværelsen og overskridelsen af en grænse mellem det mindre lukkede og det større åbne (jf. fx Croft & Cruse 2004:44f.).

- (4) **ud** [..] **1.** i retning fra det indre af noget mod noget mere åbent el. noget udenfor
 [..]
 □ *gå ud af stuen • gå ud ad døren • gå ud i køkkenet • vinduerne vender ud mod gaden • grenene strittede ud fra træets stamme • han hænger ud over gelænderet • han så ud over byen*
 [..] (Nudansk Ordbog (2001), *ud*)

Betydningsdefinitionen baserer sig altså på en basal, kernesemantisk billedskemabetydning i det pågældende RAs rod ('ud'), og ud fra den betragtning er der ikke noget "forkert" i at nøjes med en leksikografisk repræsentation der består i en kernesemantisk definition og tilhørende eksempelmateriale under en eller anden form der illustrerer den kernesemantiske betydnings brugspotentiale. Hvor omfattende en ordbogsartikel skal være, er naturligvis også et spørgsmål om både tid, plads og brugergruppe, og det er klart at DDO, ØMO og ODS (Ordbog over det danske Sprog) som videnskabeligt beskrivende ordbøger generelt giver semantisk og grammatisk komplekse ord som fx RA en langt mere udførlig behandling end Nudansk Ordbog. Spørgsmålet er imidlertid om disse oplysninger kunne gives på en mere struktureret og oplysende måde end det er tilfældet i Nudansk Ordbog?

I leksikografisk sammenhæng kan man prøve at udskille det typiske og konventionaliserede på forskellig måde. Jeg vil i det følgende se på praksis i dels DDO, dels ØMO.

3. DDO: konventionaliserede forbindelser som særskilt oplysningstype

Under artiklen *ud* i DDO ses følgende betydningsbeskrivelse.

- (5) **ud** [..]
1 bort fra et nuværende el. hidtidigt opholdssted og hen til en position udenfor; bort fra det indre el. midten af noget · især om bevægelse bort fra et hus el. et rum; [..] □ *~ af rummet, ~ på gaden, ~ af stuen, ~ af huset* □ *"Nej, Bjarne, du kan ikke gå ud i det vejr!" "Sneen flyger, og man kan ikke se en hånd for sig!"* [..] (DDO, *ud*)

Som det fremgår, udskilles konventionaliserede forbindelser i DDO som en særskilt oplysningstype fra citater. Ved den pågældende betydning er anført fire typiske samforekomster (*~ af rummet* osv.). Disse konventionaliserede forbindelser er fundet på basis af statistisk søgning i det korpus der ligger til grund for udarbejdelsen af ordbogen, og derefter indplaceret under de relevante betydninger. Citaterne i ordbogen er derimod valgt af redaktøren – og her kan mange forskellige hensyn spille ind (jf. Lorentzen 2001). Den ovennævnte betydningsbeskrivelse er imidlertid særlig interessant fordi en del af beskrivelsen består i

en angivelse af den typiske brugssituation ved den pågældende betydning. Det der angives, kan som sagt beskrives som en typisk rumlig situationstype (*især om bevægelse bort fra et hus el. et rum*). Angivelsen af en bestemt ytringskontekst der er karakteristisk for brugen af et ord i en bestemt betydning, og som afspejles i de typiske samforekomster, kan komme til udtryk på forskellige måder og være mere eller mindre ekspliciteret i DDO. En af underbetydningerne til den nævnte betydning 1 af *ud* i DDO lyder fx sådan her.

- (6) **ud** [..]
 1 [..]
 • hen til et fremmed el. nyt tilholdssted, ofte for en længere periode; **JF**
 væk □ *drage* ~, *rejse* ~, ~ *i verden* □ *Nordboerne opholdt sig ikke kun ved deres gårde i de varme fjordområder, de sejlede også ud på opdagelse og fangst*
 (DDO, *ud*)

I underbetydningerne i DDO rykker angivelsen af ytringskontekst ofte op i selve betydningsdefinitionen, hvor den kan være integreret i selve definitionen eller markeret med et *fx, især, som regel* e.l. Det kan være særlig relevant netop ved kontekstafhængige ord som RA, hvis betydning hele tiden hænger snævert sammen med semantikken i det VB og PP de forudsætter og normalt er omgivet af. Det fremgår i eksemplet netop af de tre typiske samforekomster, hvoraf to er med VB og en med PP (*drage* ~, *rejse* ~, ~ *i verden*). På den måde fungerer den særskilte angivelse af typiske samforekomster som en vigtig eksplicitering af hvordan en brug af opslagsordet er bundet til en bestemt ytringskontekst og til bestemte sproglige udtryk i form af konventionaliserede forbindelser.

Konventionaliserede forbindelser må medtages og angives på basis af en vurdering af deres typicitet ved det enkelte ord eller den enkelte betydning. Det betyder at en meget prægnant samforekomst kan optræde enslydende ved flere forskellige opslagsord. Et klassisk eksempel må være *røde roser*. Associeringerne af den røde farve med roser og roser med den røde farve er begge stærkt konventionaliserede, og forbindelsen optræder da også under både *rød* og *rose* i DDO. Til gengæld giver det ikke mening at samle forbindelsen ét sted. Typiske samforekomster er netop ikke faste forbindelser (med eventuel idiomatisk eller overført betydning), men må anføres begge steder hvis kombinationen er typisk ved begge opslagsord.

Selvom den syntaktiske konstruktion ved RA i alle tilfælde er den samme, nemlig VB + RA + PP, kan det være forskelligt hvilke oplysninger om konventionaliseringer og typiske ytringssituationer der er medtaget under henholdsvis VB og RA. Ved VB *drage* genfinder man fx den typiske samforekomst *drage ud i verden* (jf. eksempel (6)).

(7) **drage**² vb.

[..]

2 rejse et sted hen; begive sig et sted hen · ofte længere væk el. for længere tid; **JF** tage; [NGN drager +RETNING, NGN drager af_sted/bort/videre/...,hjælpevb.: være] □ ~ udenlands/sydpå, ~ på turné, ~ ud i verden, ~ fra sted til sted, ~ i krig □ Til august drager vi alle fire til Bangkok. Vi bliver der et år [..] (DDO, drage II)

Betydningsbeskrivelsen er den samme som før, denne gang dog med særskilt markering af ytringskonteksten (*ofte længere væk el. for længere tid*). Men man finder også andre typiske samforekomster eftersom opslagsordet nu er et andet. Forbindelsen mellem *drage* og *ud* er ikke en leksikaliseret fast forbindelse, men en typisk samforekomst som er relateret til en bestemt ytringskontekst ('rejse til et sted, langt væk og/eller i længere tid'). Ved *drage* gives derudover en konstruktionsoplysning – i modsætning til *ud* er den syntaktiske skabelon (VB + RA + PP) her antydet (NGN drager +RETNING).

Som det fremgår af eksemplet, tager DDO på flere forskellige måder højde for og inddrager den bagvedliggende skabelon VB + RA + PP, både i betydningsdefinitioner, valensbeskrivelser og typiske samforekomster. Det fremgår måske endnu mere tydeligt hvis man tager en forbindelse hvor der ikke er fundet typiske samforekomster i korpus. Det er fx tilfældet ved forbindelsen NGT flyder ud over NGT – her dukker skabelonen VB + RA + PP op på forskellig måde, helt eller delvis.

(8) **flyde** hovedbetydning:

1. brede sig og glide forholdsvis langsomt hen over et område
[NGT flyder + ADVL]

flyde sublemma:

flyde ud

ud sublemma:

ud over

Noget af forbindelsen NGT flyder ud over NGT (VB + RA + PP) bliver beskrevet som særskilte sublemmaer, noget som del af hovedbetydningen under *flyde*.

1. *flyde ud* er udskilt, dog formodentlig ikke kun fordi der er tale om en særlig brug af hovedbetydningen (uden PP), men måske mere for at kunne gøre opmærksom på dannelsen *udflydende* der er med som opslagsord i DDO, og for at kunne angive en overført betydning (*flyde ud (i ét/hinanden)* 'gå i ét; ikke længere kunne adskilles af ens sanser; blive uskarp at se på').
2. *ud over* er udskilt som en særlig karakteristisk forbindelse, uden tvivl fordi forbindelsen forekommer i flere funktioner og betydninger – og fordi forbindelsen også findes sammenskrevet (*udover*, medtaget som

opslagsord i DDO). Foruden den rumlige betydning ('hen over en overflade, et areal e.l.'; 'hen over en forhindring, kant el. grænse (og ned)'), findes betydninger som 'som noget ekstra el. yderligere i forhold til noget allerede eksisterende el. forekommende' (fx *ud over mælk købte jeg brød, pålæg, kødvarer, lys og servietter*) og 'bortset fra' (fx *Det [: at blive kendt] har ikke forandret noget for mig ud over, at det er blevet nemmere at hæve i banken uden at vise ID-kort*). Det interessante i denne sammenhæng er betydningsdefinitionerne under de rumlige betydninger. De medtager nemlig det følgende led i skabelonen, nemlig PP (henholdsvis 'en overflade, et areal e.l.' og 'en forhindring, kant el. grænse'). I en meget streng definition af betydningsdefinitioner som værende ideelt set udskiftelige (jf. Svensén 1987:111 og 121 eller Bergenholtz et al. 1997:92), burde disse elementer ikke være med. På den anden side er de en næsten nødvendig hjælp til brugeren, som ville være på næsten bar bund med hensyn til at forstå og skelne mellem de to betydninger hvis kun den udskiftelige del var anført ('hen over' vs. 'hen over (og ned)').

3. Det samme er tilfældet under verbets betydningsdefinition hvor både RA og PP medtages ('brede sig og glide forholdsvis langsomt hen over et område'). Hertil kommer valensmønstret ([NGT flyder + ADVL]), der også viser skabelonen VB + RA + PP, de to sidste dele dog kun indirekte, som del af overkategorien ADVL.

Samlet kan man sige at konventionaliserede forbindelser i form af typiske samforekomster faktisk fremhæves i DDO, og at der i hvert fald indirekte knyttes en forbindelse mellem angivelsen af ytringssituation i betydningsdefinitionen og de typiske samforekomster der rent faktisk koder den ytringsrelaterede betydning sprogligt på ytringsniveau. Men man må samtidig sige at markeringen er temmelig diskret. Man kunne nemt have markeret oplysningstypen med et TYPISK e.l. Mere interessant er det om det ville være muligt at markere angivelsen af ytringskontekst eller situationstype mere eksplicit i betydningsdefinitionen? En mulighed var at begrænse sig til én markør (fx *især*) og konsekvent anbringe oplysningstypen efter den lille sorte prik.

Det er klart at markeringen af ytringskontekster også kan ske på andre måder. I Brugervejledningen til DDO (I:13–52) findes bl.a. en oversigt over forskellige "brugsbestemmelser" (I:27–29 og 32–35). Disse omfatter kodificeringer af fx stilleje (fx *spøgende, forskønnende, ironisk*) og teksttype (fx *især i sportsjournalistik, især i juridiske tekster*). En anden oplysningstype er særlig interessant, nemlig "kommunikationssituation" (I:34) der fx omfatter markeringerne *bruges ofte som skældsord* og *især i tiltale*. I eksemplet er der imidlertid anført en noget længere beskrivelse.

(9) **levvel** sb. itk.

[..]

afskedshilsen hvor man ønsker det bedste for en person idet man siger ordene: *lev vel (ofte i forb. med at nogle skilles for en længere periode el. for altid)* **JF** farvel (DDO.I:34)

Denne særlige oplysningstype er blevet udnyttet meget lidt i DDO, bl.a. fordi oplysningstypen retter sig mere snævert mod angivelse af en bestemt diskursiv samtalsituation. Men det er alligevel tankevækkende at DDO i øvrigt er spækket med oplysninger om ytringssituationer i bredere forstand. De står bare oftest i tilknytning til selve betydningsdefinitionen. Det er fx tilfældet ved underbetydningen af *ud*.

(10) **ud** [..]

1 [..]

• hen til et fremmed el. nyt tilholdssted, *ofte for en længere periode*; **JF** væk □ *drage ~, rejse ~, ~ i verden* □ *Nordboerne opholdt sig ikke kun ved deres gårde i de varme fjordområder, de sejlede også ud på opdagelse og fangst* (DDO, *ud*)

Man kan vel godt tillade sig at sige at både *ud* i den pågældende betydning og *levvel* tilhører samme semantiske felt og ytringssituation. En person der *drager ud i verden* kan ytre et *levvel* inden afrejsen. Man kan hævde at DDO er uafklaret i sin praksis med hensyn til hvordan en eventuel markering af ytringskontekst skal tage sig ud, og hvor den skal stå, men eksemplet viser også at det kan være vanskeligt præcist at indkredse og definere en specifik ytringssituation.

4. ØMO: konventionaliserede forbindelser som del af definitionen

Konventionaliserede forbindelser kan fremhæves i ØMO på flere forskellige måder. Jeg skal i det følgende skitsere en typisk praksis ved dels kombinationer af RA + PP, dels VB + RA. Især den sidste model er af interesse i forhold til eksemplerne fra DDO.

ØMO baserer sig primært på en seddelsamling (udskrevne båndoptagelser inddrages dog i det omfang det er muligt, jf. Gudiksen & Hovmark, denne publikation). En korpusbaseret statistisk fremhævelse af typiske samforekomster er derfor ikke mulig. ØMO er snarere tilbøjelig til at fokusere på en semantisk afgrænsning af det typiske ved en betydning eller underbetydning. I lighed med eksemplet *ud* fra DDO, angives der ganske ofte typer af konceptualiseringer og ytringssituationer, fx i artiklen *ind*.

(11) **ind** adv [..]

–**1.1**) i forb i n d e i n g t (i et rum, en bygning, en bebyggelse, en beplantning, et landskab, et farvand mm; mht i en “beholder” jf bet 3)

Ø(alm): *ellers så havde vi dem* (duerne) *inde i loen* svS(SlagLd), *gården lå inde i byen og al jorden den lå ude omkring* nS(Karl) (ØMO, ind)

Til gengæld vil typiske samforekomster normalt ikke være fremhævet, men "kun" forekomme i de autentiske citater (fx *inde i loen* og *inde i byen*). Men som i DDOs tilfælde kan citater være udvalgt af mange grunde, og der er derfor ikke nogen sikkerhed for at typiske samforekomster systematisk fremhæves i ØMO på samme måde som i DDO. Man skal i den forbindelse også være opmærksom på at fastere konventionaliserede forbindelser (kollokationer) i ØMO heller ikke nødvendigvis er fremhævet som selvstændigt opslag (dvs. anført spatieret og indledt med *i forb*, som fx *i forb hist og her* under opslagsordet *hist*). Det kommer helt an på frekvens og på redaktørens vurdering af om det ud fra materialet er muligt at sige noget sikkert om samforekomstens status (hos den enkelte meddeler og i den enkelte dialekt). Citaterne i ØMO kan altså godt rumme både typiske samforekomster og kollokationer.

Typiske samforekomster kan imidlertid godt være fremhævet i ØMO. Det ses fx i artiklen *historie*.

(12) **historie** [..]

–1) fortælling om en virkelig ell opdigtet begivenhed; *ofte* i *forb fortælle en historie* (ell *historier*) [..]

–2) forløb, begivenhed, affære (især om ubehageligt ell besværligt forløb), *ofte* i *forb som en dyr, værre, kedelig historie* [..]

–3) om virksomhed, foretagende, bedrift, arbejde olgn, *især* i *forb en stor (større) historie* [..] (ØMO, *historie*)

Som det fremgår, har man i ØMO mulighed for at anføre de sproglige udtryk – de konventionaliserede forbindelser i form af typiske samforekomster og/eller eventuelle kollokationer – som en del af betydningsdefinitionen, og der er derfor en mere direkte sammenhæng mellem konventionaliseringer og betydningsbeskrivelse i den leksikografiske repræsentation. Modellen er i virkeligheden udviklet for at kunne gengive valensoplysninger (i lighed med DDO), og ses derfor nok oftere ved forbindelser med VB, men som det fremgår, kan der også indsættes typiske samforekomster eller kollokationer på denne plads i artikelstrukturen. Jeg vil i det følgende se på nogle eksempler med RA. Man skal i det følgende være opmærksom på at *forb* i ØMO bruges om alle fraserer, både konventionaliserede forbindelser, kollokationer og idiomer.

(13) **hen** adv [..]

–3.3) hvor målet anses for irrelevant; *især* i udtryk for at skille sig af med ngt, lægge ngt til side (til opbevaring)

|| *i forb som forpagte, fæste, give, love (ngt, én, sig) hen* dvs ud af ens besiddelse ell rådighed [..]

|| *i forb som gemme, hængge, lægge, sætte ngt hen* dvs til

side, af vejen [..]

|| i forb som k o g e, s a l t e, s t e g e n g t h e n koge, salte, stege ngt hen koge, salte, stege ngt (så det kan holde sig) og gemme det hen (til opbevaring) [..]

|| jf u de resp vb. (ØMO, *hen*)

I det anførte eksempel indledes der med en overordnet betydningsdefinition som både rummer kernesemantiske træk (*skille sig af med, lægge til side*) og ytringsrelaterede træk (*til opbevaring*). Ligesom i DDO er der ikke tale om en streng udskiftelig definition, snarere om en form for parafrase der ekspliciterer en praksis som er forbundet med den pågældende betydning og brug af *hen*. Betydningsdefinitionen inddrager med andre ord semantikken i alle elementerne i skabelonen VB + RA + PP (hvoraf det sidste element, PP, netop ikke ekspliciteres i de pågældende betydninger). Efter definitionen følger de forbindelser, dvs. de sproglige kontekster, hvor den overordnede betydning kommer til udtryk. De fordeler sig i tre klumper der fremstår som tre mere specifikke anvendelsesområder hvortil der knytter sig et mindre antal konventionaliserede forbindelser. Disse forbindelser er netop anført som en del af selve underopslaget, der på den måde kommer til at fremtræde som en slags "klynge-sublemma" med samme betydning og fælles, lignende ytringssituation (fx *ud af ens besiddelse ell rådighed*).

Som nævnt er ØMOs behandling af forskellige typer samforekomster undertiden vaklende, og nogle af de anførte forbindelser under *hen* 3.3 må nok betegnes som kollokationer snarere end typiske samforekomster (fx *koge/salte/stege NGT hen*). Jeg vil i det følgende imidlertid ikke gå nærmere ind i denne problematik, men i stedet se på ØMOs praksis med at anbringe konventionaliserede forbindelser direkte i betydningsdefinitionen som en måde at knytte en forbindelse mellem kernesemantik og ytringskontekst i den leksikografiske repræsentation.

Normalt beskrives de nævnte forbindelser under både VB og RA i ØMO. Som eksempel kan nævnes den første underbetydning under *hen* 3.3. Denne betydning er fremhævet på tilsvarende måde under de nævnte VB, dvs. *forpagte, fæste* og *give* (ØMO er endnu ikke nået til *love*). Her bruges opslagstypen til at anføre valensoplysninger (*ngt/én/sig*) og til at angive den leksikalske variation på RAs plads (*bort/hen/ud/væk*).

- (14) **forpagte** v [..] i forb som f o r p a g t e n g t b o r t, h e n, u d leje ngt bort, hen, ud (til ngn) (ØMO, *forpagte*)
- (15) **fæste** v [..] –2.1 [..] i forb som f æ s t e é n (ell s i g) b o r t, v æ k, h e n få én i tjeneste, tage tjeneste hos fremmede (ØMO, *fæste*)
- (16) **give** v [..] –2 overdrage, tildele, forære [..]
|| i forb g i v e n g t b o r t, h e n, v æ k (ØMO, *give*)

Der sker altså i høj grad en dobbeltbehandling af en række temmelig enslydende og stabile sproglige forbindelser. Kunne de i virkeligheden behandles samlet ét sted, med henvisning fra andre relevante steder? En sådan model følges faktisk undertiden i ØMO, fx under en anden underbetydning til *hen* 3.

- (17) **hen** adv [...] –3.2) hvor man vægrer sig ved at nævne målet || i forb *bære, forsyne, følge, koste* (én) *hen* (til graven) Ø(vist alm, jf *u bære* 11.4, *forsyne* 6, *følge* 1.5, *koste*): *jeg var med til at bære ham hen* Lgl(Tul), *vi skal lige have vor mor forsynet hen først* Fa(NVed) [...] (ØMO, *hen*)
- (18) **følge** III v
 –1) bevæge sig i samme retning som ell sammen med (en anden ell andre)
 –1.5) i spec anv: være ledsager ved barnedåb, kirkegang, bryllup, begravelse [...] || ledsage en afdøds kiste til graven og overvære begravelsen [...]; i forb *følge lig* [...]; i forb *følge hen* [...]; i forb *følge til jorde* [...]; i forb *følge til jorden* [...]; i forb *følge til grave* [...]; i forb *følge til graven* [...] (ØMO, *følge* III)

En henvisningsløsning er imidlertid ikke altid den bedste. Der er ganske enkelt for store og mange variationsmuligheder. Det kan være meget svært at finde ét enkelt sprogligt udtryk der kan siges at være den faste kerne. I forbindelserne med *hen* er der også variation på RA-pladsen (*hen, bort, væk, ud*, jf. eksempel (14)–(16)) – og semantisk kan RA-pladsen også erstattes af andre adverbialer, fx *af vejen, til side, afvæk*. Samtidig er der behov for at kunne gengive netop de semantiske træk og konventionaliserede variationsmuligheder der knytter sig til det specifikke opslagsord, i dette tilfælde fx brugen af *følge* ved flere forskellige slags kirkelige ceremonier (ikke kun begravelse) og variationen i de konventionaliserede forbindelser med *følge* i den pågældende betydning (*følge lig, følge hen, følge til jorde* osv.) (jf. samme forhold mellem *drage* og *ud* i DDO).

Henvisninger er dog ikke ualmindelige og ses også ved typiske samforekomster. Det kan ske i form af en generel henvisning (i det følgende eksempel til de nævnte VB i de forskellige betydninger).

- (19) **hen** adv [...] –3.3) hvor målet anses for irrelevant; især i udtryk for at skille sig af med ngt, lægge ngt til side (til opbevaring)
 || i forb som *forpakte, fæste, give, love* (ngt, én, sig) *hen* dvs ud af ens besiddelse ell rådighed [...]
 || i forb som *gemme, hænge, lægge, sætte* ngt *hen* dvs til side, af vejen [...]
 || i forb som *koge, salte, stege* ngt *hen* koge, salte, stege ngt (så det kan holde sig) og gemme det hen (til opbevaring) [...]
 || jf *u de resp vb.* (ØMO, *hen*)

Eller det kan ske i form af en mere direkte henvisning.

- (20) **ind** adv [...] –2.1) i udtryk for bevægelse udefra til et sted indenfor i en bygning, et rum i en bygning ell lign [...]
 i forb *binde* (II.3.4), *lede, lukke, slå, tage* *kørne* (kreaturet olgn) *ind* (for natten ell for vinteren) *se u de resp vb* og

jf *indbinding, indstalde* (1), *indvintre*; [..]
 i forb *k ø r e* (k o r n, h ø o l g n) i n d *se u k ø r e*;
 i forb *f l y t t e, f ø r e, t a g e* → *h æ s* (I.1) ell → *s t a k i n d* [..] (ØMO,
ind)

Det er klart at jo mere fast en konventionaliseret forbindelse er, jo lettere og mere oplagt er det at vælge en ren henvisningsløsning. Men man skal samtidig være opmærksom på et særligt hensyn som ØMO er nødt til at tage. ØMO beskriver en lang række dialekter og er forpligtet til at angive udbredelsen af de ord og betydninger der medtages i ordbogen. Fx har forbindelses-klyngen *binde, lede, lukke, slå, tage kørerne (kreaturet) ind* i eksempel (20) ovenfor forskellig udbredelse, og derfor er det under alle omstændigheder nødvendigt at lave en leksikografisk løsning hvor de enkelte forbindelsers udbredelse kan angives (dvs. under de respektive verber). Uanset om en redaktør måtte foretrække en dobbeltbeskrivelse uden henvisning eller en gennemført henvisningsløsning, vil hensynet til udbredelsesangivelsen kunne spille ind og indebære at en henvisning under alle omstændigheder er nødvendig.

Dobbeltbeskrivelser af konventionaliserede forbindelser er ikke nødvendigvis af det onde. En vigtig funktion i en almensproglig videnskabelig beskrivende ordbog er at vise det enkelte ords semantiske kombinationsmuligheder og tilknytningen til forskellige ytringskontekster. Især den sidste funktion er måske værd at hæfte sig ved, ikke mindst hvis man har et funktionalistisk sprogsyn, for så er koblingen mellem 1) kernesemantiske betydninger og betydningsdefinitioner og 2) kommunikationssammenhænge og ytringssituationer vigtig. Alle underbetydningerne under betydning 3 af *hen* knytter fx en forbindelse mellem 1) en særlig kernesemantisk betydning og brug af *hen* hvor målet er i baggrunden konceptuelt og ofte ikke ekspliciteres (undertiden af pragmatiske grunde, jf. *vægrer sig ved at nævne ell finder det irrelevant at nævne*), og 2) forskellige klynger af konventionaliserede forbindelser, dvs. sproglige udtryk.

- (21) **hen** adv [..] –3) uden ang af mål; i tilfælde hvor målet fremgår af kontekst ell situation, ell hvor man vægrer sig ved at nævne det ell finder det irrelevant at nævne, ell hvor målet ikke er kendt ell ikke er nærværende for tanken (ØMO, *hen*)

Det eventuelle konstante element i de anførte eksempler på brug af *hen* ligger i denne meget generelle betydning som er parallel med fx *bort, væk* og *ud*, og som består i et konceptuelt fokus på at noget eller nogen ikke (længere) er (aktivt) til stede, men (nu) befinder sig et andet sted. Denne konceptualisering knytter sig til forskellige ytringskontekster med dertil hørende konventionaliserede forbindelser.

Man har med ØMOs model mulighed for at knytte en mere direkte forbindelse mellem sproglige udtryk og ytringssituationer end det er tilfældet i DDO.

Og angivelser af ytringskontekster, pragmatisk-kommunikative såvel som socio-kulturelle, er ofte udførlige (det sidste hænger sammen med den vægt ordbogen lægger på encyklopædiske oplysninger, jf. Pedersen 1994). Til gengæld er ØMO upræcis eller uafklaret i sin skelnen mellem og markering af forskellige typer frasemer og i det hele taget i sin markering af forskellige oplysningstyper, og det skyldes bl.a. at ordbogens redaktionsprincipper blev formuleret før redigering i databasebaserede programmer blev almindeligt inden for den praktiske leksikografi – en sådan redigeringspraksis kræver at man foretager en mere stringent definition af bestemte oplysningstyper. Datamaterialets karakter (seddel-samling, excerpering, optegnelse osv.) giver som sagt heller ikke mulighed for at lave statistisk baserede frekvens- og typicitetsundersøgelser.

5. Afslutning

Jeg har i denne artikel kigget nærmere på brugen af konventionaliserede forbindelser i leksikografien, med forbindelser med danske RA som eksempel, og jeg har set på hvordan disse forbindelser repræsenteres i henholdsvis DDO og ØMO. Konventionaliserede forbindelser forekommer ofte i form af typiske eksempler i ordbøger, dvs. som en hjælp til brugeren. Men også i det redaktionelle arbejde kan disse forbindelser måske være nyttige fordi de peger på centrale semantiske felter i et ords betydninger. Moderne leksikografi udnytter i stadig stigende grad store tekstkorpora i det redaktionelle arbejde, og statistiske værktøjer der tager højde for både type- og token-frekvens, giver netop mulighed for at finde konventionaliserede forbindelser der kan udnyttes på forskellige måder (jf. fx Stubbs 1996, Gries & Stefanowitsch 2004), ikke kun til at finde de mest typiske eksempler på et ords brug, men også til semantisk og leksikografisk strukturering af et ords betydninger.

Ordbøger

Den Danske Ordbog. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal 2003–2005.

Nudansk Ordbog. København: Politikens Forlag 2001.

Ordbog over det danske Sprog. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og Gyldendal 1919–1956.

Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer. 1–. København: Institut for Dansk Dialektforskning og C.A. Reitzels Forlag 1992–.

Anden litteratur

Bergenholtz, Henning et al. 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok* (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi 4). Oslo: Universitetsforlaget.

- Croft, William & Cruse, D. Alan 2004: *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gries, Stefan Th. & Stefanowitsch, Anatol 2004: Covarying Collexemes in the *into-causative*. I: Achard, Michel & Kemmer, Suzanne (udg.): *Language, Culture and Mind*. Stanford: CSLI Publications, 225–236.
- Gudiksen, Asgerd & Hovmark, Henrik, denne publikation: Båndoptagelser som kilde til Ømålsordbogen.
- Harder, Peter & Heltoft, Lars & Nedergaard Thomsen, Ole 1996: Danish directional adverbs. Content syntax and complex predicates: A case for host and co-predicates. I: Engberg-Pedersen, Elisabeth et al. (udg.): *Content, Expression and Structure. Studies in Danish functional grammar*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 159–198.
- Hovmark, Henrik 2007: *Danske retningsadverbier og rumlig orientering* (ph.d.-afhandling). København: Afdeling for Dialektforskning, Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.
- Lorentzen, Henrik 2001: Jagten på det gode citat. I: Gellerstam, Martin et al. (udg.): *Nordiske studier i leksikografi 5* (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 27). Göteborg: Nordiska föreningen för leksikografi & Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning, 202–216.
- Pedersen, Karen Margrethe 1994: Ordbog og encyklopædi. I: *Nordiske studier i leksikografi 2* (Skrifter udgivet af Nordisk Forening for Leksikografi 2). København: Foreningen af Leksikografer i Danmark, 248–256.
- Stubbs, Michael 1996: *Text and Corpus Analysis. Computer-assisted Studies of Language and Culture* (Language in Society 23). Oxford: Blackwell.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i leksikografi. Principper och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm: Esselte Studium & Tekniska nomenklaturcentralen.
- Talmy, Leonard 2000: *Toward a Cognitive Semantics I–II*. Cambridge, Massachusetts & London: MIT Press.
- Viehweger, Dieter 1989: Probleme der Beschreibung semantischer Vereinbarkeitsrelationen im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. I: Hausmann, Franz Josef et al. (udg.): *Wörterbücher. Ein Internationales Handbuch zur Lexicographie* (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 5.1). Berlin & New York: Walter de Gruyter, 888–893.

Henrik Hovmark
 adjunkt, f. 1966
 Ømålsordbogen
 Nordisk Forskningsinstitut
 Afdeling for Dialektforskning
 Københavns Universitet
 Njalsgade 136, 5
 DK-2300 København S
 hovmark@hum.ku.dk